

Kulturni imperijalizam. Kritički pogledi Edwarda Saida

Rade Kalanj

Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

Tekst se bavi idejama i pogledima Edwarda Saida koji je najveći dio svoga opusa posvetio istraživanju odnosa kulture i imperijalizma. Said je vrlo ugledni komparativni analitičar kultura Istoka i Zapada, ali ono što ga najviše zanima jest povezanost zapadne kulture s oblikovanjem imperijalizma. On pokazuje kako se čak i u velikim romanesknim djelima pisaca, koji nisu zagovornici etnocentrizma, ipak nalaze evidentni diskurzivni tragovi imperijalističke logike. Zapadnjačka je misao, dakle, i u svojim najdovršenijim estetskim formama (romanu) sudjelovala u kulturnoj konstrukciji kolonijalnog svijeta i na taj način utjecala na stavove o kulturnoj periferiji. Otkrivajući duboke tragove te instrumentalizacije kulture, Said daje posve specifičan prinos teorijskom razumijevanju razvoja i njegovih protuslovlja.

Ključne riječi: imperijalizam, kultura, komparativna metoda, kolonijalizam, razvoj, »kulturna konstrukcija«

POSTKOLONIJALNI DISKURS I KULTURNA DIMENZIJA IMPERIJALIZMA

U recentnoj konstelaciji socijalne, književne i općekulturne teorije sve zapaženiju ulogu igraju **postkolonijalne studije**, koje su se predmetno i metodološki već toliko uobličile da ih se formalno, zajedničkim imenom, označava kao **postkolonijalni diskurs** (Bhabha, 1994:18; Negri/Hardt, 2000, 179:204). Nije teško zapaziti da su one, barem kad je riječ o njihovoj žargonskoj nominaciji, podudarne s postmodernim intelektualnim trendovima i da na sebi nose taj distinktivni, možda i pomodni pečat izražen u prefiksu »post«, koji istodobno govori o stanovitom pomaku u mišljenju ali i o jednom usiljenom intelektualističkom stereotipu konjunkturane trajnosti. No ako te formalne i stereotipne značajke protumačimo kao intelektualni dug »duhu vremena«, tada ipak ostaje činjenica da se postkolonijalne studije, makar i u kontekstu postmodernosti, pojavljuju kao obnova kritičkog promišljanja razvoja, nejednakosti, kulturnih razlika i odnosa među kulturama. One nadilaze tradicionalne teorije razvoja, koje su dominirale sve do devedesetih godina, komplementarne su kulturno-političkoj klimi globalizacije i svoju novost temelje na korijenitom preispitivanju već »riješениh« problema imperijalizma, kolonijalizma i kolonijalne baštine općenito. Središnja meta njihova kritičkog preispitivanja i osporavanja jesu takozvane **binarne podjele** na kojima počiva kolonijalistička vizija svijeta. Hoće se zapravo reći da svijet nije podijeljen u puko dvojstvo i segmentiran u suprotstavljene tabore (centar/periferija, prvi svijet/treći svijet) već da ga uvijek tvore brojne, pojedinačne i promjenjive razlike. Stoga zagovornici postkolonijalnih studija podjednako odbacuju teorije totaliteta i teorije identiteta, protive se onim vrstama mišljenja koje se svode na **homogenost** i **esencijalizam** socijalnih aktera. Oni pokazuju kako su te esencijalističke i homogene konstrukcije identiteta logična posljedica temeljne binarne podjele, te »dijalektike« koja načelno priznaje **sukob** ali pritom ograničava **razlike**, svodeći ih na dva mani-

hejska utaborena svijeta. Utoliko su postkolonijalne studije i diskurzivni izraz post-europocentrizma, koji se po običaju postavlja kao jedan pol naspram svega drugoga. One su, slično srodnoj postmodernističkoj intelektualnosti, bremenite nejasnoćama i teorijskim sinkretizmom, ali se ne može zanijekati da »predstavljaju vrlo produktivan instrument ponovnog čitanja povijesti« (Negri/Hardt, 2000:189).

Tu njihovu produktivnu značajku najreprezentativnije utjelovljuje svjetski poznati književni komparatist i teoretičar kulture Edward W. Said. Porijeckom Palestinac rođen u Jeruzalemu, Arap obrazovan na Zapadu, u »ozračju triju sila« (Francuske, Sjedinjenih Država i Velike Britanije), profesor engleske i komparativne književnosti na Columbia University (New York), Said je u vlastitom multikulturnom iskustvu sazeo i reflektirao nasljeđe kolonijalizma i smisao postkolonijalnosti. Njegova su djela prava riznica znanja o književnoj kulturi i njezinoj društvenoj funkciji. Njegova knjiga **Orijentalizam** (1997) izazvala je gotovo bestsellerski odjek ne samo u književnim nego i u socijalnoteorijskim krugovima (Vernet, 2000; Gjurgjan:2000:101-104). Najkraće rečeno, ona iznosi tezu prema kojoj Orijent nije ništa drugo do fantazma koju su stvorili orijentalisti, to jest zapadnjaci. »Orijent je bio gotovo europski izum, i od starina je predstavljao mjesto sanjarenja, egzotičnih bića, nezaboravnih uspomena i krajolika, mjesto dragocjenih iskustava« (Said, 1999:15). Štoviše, »orijentalizam je način mišljenja utemeljen na ontološkoj i epistemološkoj razlici načinjenoj između Orijenta i (najčešće) Okcidenta« (Said, 1999:16). Tu temeljnu razliku između Istoka i Zapad prihvatio je velik broj romanpisaca, pjesnika, filozofa, političkih ekonomista i imperijalnih administrativaca. Iz nje su oni izvodili svoje pjesničke, filozofske, teorijske i političke poglede na Orijent, njegove narode, običaje, duh i sudbinu. Jednom riječju, orijentalizam bi se mogao definirati kao »zapadni način dominiranja, restrukturiranja i posjedovanja vlasti na Orijentu« (Said, 1999:17).

Said, dakako, nije prvi autor koji je upozorio na »konstrukcijsku moć« Zapada, ali su njegove teze tako temeljito kulturno-povijesno obrazložene da ih je postmoderni i postkolonijalni senzibilitet jednostavno morao uzeti na znanje kao nagovještaj novoga smjera u poimanju »drugog« i »drugih«. Njegovo djelo obiluje kulturno-antropološkim konzekvencijama koje su sukladne paradigmatiskim uvidima suvremene antropološke znanosti. Još je, međutim, značajnije to da Said nije ostao na jednokratnoj dekonstrukciji orijentalizma kao zapadnjačke konstrukcije. Da bi uopće pokazao kako su takve konstrukcije bile moguće, kako su se one odvijale u intelektualnim strategijama i procedurama zapadnih intelektualaca, on je svoje istraživanje usmjerio na povijesnu pozadinu cijele »priče«, na međuodnos kulture i imperijalizma koji djeluju kao jedinstvena »konstrukcijska moć«. To je predmet njegova djela **Kultura i imperijalizam**, u kojemu nalazimo ne samo puku formalnu ilustraciju nego i uvjerljivo nadilaženje žargonskog postkolonijalizma (Said, 2000; Vernet, 2000).

U **Kulturi i imperijalizmu** Said ide dva koraka dalje od **Orijentalizma**. Ne bavi se više isključivo problemima muslimanskog svijeta nego širenjem zapadne kulture na cijelu periferiju i povijesnim iskustvom otpora imperiju. Drži naime da nije dovoljno naprosto konstatirati »imperijalističku vokaciju« dominantne kulture bilo da je riječ o kulturi francuskih ili britanskih kolonizatora u 19. stoljeću ili pak o današnjoj američkoj kulturi. Te se dominantne kulture nisu nametale u »kulturnoj pustoši« nego su naprotiv potiskivale, negirale i uništavale vrlo žive i bogate lokalne kulture. Ne uvidjeti tu činjenicu znači zapravo iznova ostati na stajalištu kolonizatora. »Nikada kolonijalni susret nije poletnog zapadnjaka suočio s tupoglavim i inertnim domo-

roćem. Uvijek je postojao neki oblik djelatnog otpora a u velikom broju slučajeva on je na koncu i pobjeđivao« (Said, 2000:12). Zbog ukupnog povijesnog trijumfa Zapada mi smo u neku ruku obnevidjeli pa te činjenice ostaju izvan naše konstruirane percepcije koja nas mentalno strukturira kao sudionike jednoumlja.

No da bi sve to pokazao Said se vraća u prošlost jer drži da je to jedna od najprimjerenijih strategija tumačenja sadašnjosti. Pri tome se afirmativno poziva na stavove T. S. Eliota o tradiciji i kontinuitetu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti (Eliot, 1932:14-15). Ukratko, valja poći od metodičkog stajališta da naši iskazi i predodžbe o prošlosti određuju naše percepcije i ideje o sadašnjosti. A neke su činjenice prošlosti dobro poznate i nepobitne. Francuska i Velika Britanija, a potom i druge zapadne zemlje (prije svega SAD), u devetnaestom su stoljeću koncentrirale moć bez presedana. U tom je stoljeću »uspon Zapada« dosegnuo svoj vrhunac. Imperijalne su metropole akumulirale teritorije i podanike do zapanjujućih razmjera. Godine 1880. zapadne su sile polagale pravo na 55% zemaljske površine, a stvarno su držale u svojim rukama približno 35% svjetskih teritorija. Već 1878. godine one posjeduju 67% zemaljske površine, što znači da je godišnja stopa ekspanzije iznosila 210000 kvadratnih kilometara. S početkom prvog svjetskog rata (1914) ta je stopa dosegla zapanjujućih 620000 kvadratnih kilometara godišnje. Europa je vladala golemim ukupnim teritorijem, približno 85% svjetske površine koja je obuhvaćala kolonije, protektorate, zavisne zemlje, dominione i commonwealth. Ni jedan kolonijalni prostor u povijesti nije bio tako golem, tako temeljito podvlašten i podređen vlasti metropole. Iako je nadmoć britanskog i francuskog imperija nesumnjiva, ne treba ispustiti iz vida značajnu modernu ekspanziju Španjolske, Portugala, Nizozemske, Belgije, Njemačke, Italije i, na nešto drugačiji način, Rusije i Sjedinjenih Država. Rusija je gotovo isključivo stjecala bliske kolonijalne teritorije. Dok su Velika Britanija i Francuska hrlile na druge, od njihovih granica tisućama kilometara udaljene kontinente, Rusija se širila »gutajući« sve obližnje narode i teritorije, što ju je sve više širilo prema istoku i jugu.

Ali tu je još jedna važna razlika. Kad je riječ o francuskom i britanskom modelu, sama je činjenica udaljenosti »privlačnih« teritorija nalagala da se interesi projiciraju vrlo daleko, i to je upravo ona dimenzija iz koje je proizašla iznimno važna uloga kulturnih oblika i struktura svojstvenih zapadnom tipu imperijalne ekspanzije. Ta je uloga utoliko naglašenija zna li se da su imperiji, bez obzira na slabašne metropolitanske otpore, često nametani i održavani u teškim i nepovoljnim okolnostima. Kolonizatori su morali izdržati teška iskušenja i stalno su bili izvrgnuti riziku brojčanog nesrazmjera: s jedne strane šačica Europljana daleko od »svoga doma«, a s druge pak strane nemjerljivo veći broj domorodaca na vlastitom tlu. Primjerice, u Indiji je tridesetih godina 20. stoljeća 4000 britanskih funkcionara, uz pomoć 60000 vojnika i 90000 civila (uglavnom poslovnih i crkvenih ljudi) obnašalo vlast u zemlji s 300 milijuna stanovnika. Za postojanje takve situacije nužna je prisutnost volje, samopouzdanja i arogancije. To, međutim, nije dovoljno i stoga je kolonijalizam nemoguće do kraja razumjeti bez njegove kulturne projekcije i introjekcije. Povelika je lista autora koji su se bavili teorijsko-povijesnom analizom imperijalizma i sudjelovali u sporovima o njegovu karakteru, značenju, posljedicama i izgledima: Kautsky, Hilferding, Rosa Luxemburg, Hobson, Lenjin, Schumpeter, Hannah Arendt, Magdoff, a potom, u novije vrijeme, Paul Kennedy, Gabriel Kolko, Noam Chomsky, Howard Zinn, Walter LeFeber itd. Said kritički zapaža da su oni, bez obzira na razlike u pogledima, pretežno ili isključivo zaokupljeni ekonomskim i političkim aspektima

imperijalizma. Gotovo nikakvu pozornost nisu poklonili **kulturi**, »koja je odigrala povlaštenu ulogu u modernom imperijalnom iskustvu«, a malo ih je zanimala i »divovska sjenka što je začuđujuća svjetska ekspanzija klasičnog europskog imperijalizma 19. i početka 20. stoljeća još uvijek baca na našu epohu« (Said, 2000:39). Jednostavno je zaboravljena bliska povezanost između **imperijalne politike i kulture**. Primjerice, američke ideje o veličini Sjedinjenih Država, hijerarhijski rasa, opasnostima drugih revolucija stalno su na djelu, diktirale su i prikrivale zbilju imperija, dok su glasnogovornici američkih prekomorskih interesa istodobno naglašavali »nevinost« Amerike, njezino htijenje da čini dobro, da se bori za slobodu. Za britanske podanike i francuske građane 19. stoljeća imperij je predstavljao veliko poprište kulturnog interesa koji nije bio obilježen ni sputan nikakvim zazorom. Britanska Indija i Francuska Sjeverna Afrika odigrale su neprocjenjivu ulogu u razmahu imaginacije, ekonomije, političkog života i društvenog ustrojstva tih dviju imperijalističkih država. Iz tog su se izvora napajali mnogi veliki talenti umjetnosti, književnosti i socijalno-filozofske misli, kao što su Delacroix, Edmund Burke, Ruskin, Carlyle, James i John Stuart Mill, Kipling, Balzac, Nerval, Flaubert, Conrad itd. Ima li se to na umu ne treba se čuditi neuvijenoj izričitosti jednog Willima Blakea koji je napisao: »Temelji imperija jesu znanost i umjetnost. Ako ih uklonite i obescijenite imperij nestaje. Imperij je onaj koji slijedi umjetnost, a ne obrnuto kao što zamišljaju Englezi« (Said, 2000:48-49).

Sve govori u prilog tezi da je intelektualno stvaralaštvo, kako ono umjetničko tako i ono znanstveno, dakako u »koncertu« s nizom drugih aktera, sudjelovalo u nastajanju **kolonijalnog mentaliteta** kao normalnog stanja stvari. Brojni znanstvenici, administratori, putnici, parlamentarci, trgovci, romansjeri, teoretičari, špekulanti, avanturisti, vizionari, pjesnici, svakovrsni asocijalni i odbačeni tipovi – svi su oni, na različite načine, pridonijeli oblikovanju kolonijalne zbilje koja je imala svoje odjeke u samom žarištu metropolitanskog života. Said stoga naglašava da strukturiranje kolonijalne zbilje i njoj primjerenog mentaliteta treba tumačiti i protuslovljima (nepravdama, nejednakostima, napetostima) unutar metropolitanskih društava. Kolonijalizam je **eksteriorizacija vlastitih problema** i metoda njihova rješavanja na štetu ili podređivanjem drugih. Na taj je način stvoren i **mentalitet kolona** koji fungira kao subalterna ali i kao integralno-praktička, »prirodna« dimenzija života u metropolama. U tom se smislu može reći da je mentalitet kolona temelj **imperijalnog autoriteta**. Činjenica da kolon prihvaća podređenost, svejedno tumači li je kao osjećaj zajedničkog interesa za »majku domovinu« ili kao nesposobnost za pronalaženje drugačije alternative, odigrala je ključnu ulogu u održanju trajnosti imperija. Ta je trajnost podržavana s obiju strana, sa strane dominirajućih i sa strane podvlaštenih, pri čemu je svaka od tih dviju grupa raspolagala skupom vlastitih tumačenja njihove zajedničke povijesti, vlastitim stajalištima, povijesnim osjećajima, nagnućima i tradicijama. Sjećanje današnjeg alžirskog intelektualca o kolonijalnoj prošlosti njegove zemlje ponajviše se vrti oko događaja kao što su napadi francuske vojske na sela, mučenje zatvorenika za vrijeme oslobodilačkog rata, slavlje nezavisnosti 1962. godine. Kod njegova francuskog »kolege«, koji je možda sudjelovao u alžirskim zbivanjima ili mu je obitelj »tamo« živjela, susrest ćemo žalost zbog »gubitka« Ažira, pozitivno gledanje na francusku kolonizatorsku misiju, a katkad i primisao da su »agitatori« i komunisti poremetili idilične odnose između »nas« i »njih«. Jednom riječju, značenje kolonijalne prošlosti ugrađeno je u životnu svakodnevicu stotina milijuna osoba, očituje se u obliku zajedničkih uspomena i krajnje konfliktnog spleta kulture, ideologije i politike,

koji još uvijek vrši snažan pritisak na uobičajeno mnijenje. Riječ je istodobno o **nostalgiji** za imperijem i o **ogorčenju** onih koji su bili podređeni i stoga je, drži Said, važno imati na umu kulturu koja je pothranjivala osjećaj, argumentaciju i imaginarij imperijalizma.

ROMAN KAO KONSTRUKCIJA KOLONIJALNOG IMAGINARIJA

Empirijsko izvorište Saidovih analiza i teorijskih konsideracija jest **roman**. To je prema njegovu mišljenju najdovršeniji i najznačajniji oblik europske kulture 19. i 20. stoljeća pa, prema tome, i oblik koji je nerazmrsivo povezan s usponom i vrhuncem imperijalizma. Said ne tvrdi da je roman (i kultura općenito) »prouzročio« imperijalizam već da je o tom »kulturnom artefaktu« buržoaskog društva i imperijalizmu nemoguće misliti odvojeno. Među najznačajnijim književnim žanrovima roman je »datumski« najnoviji i najzapadnjačkiji, a uz to je i njegov normativni model društvenog autoriteta najstrukturiraniji. Roman i imperijalizam toliko se međusobno osnažuju da nas čitanje jednog izravno sučeljava s problemima drugog. Roman je, osim toga, objedinjujući, gotovo enciklopedijski kulturni oblik. On istodobno utjelovljuje »uređeni mehanizam zapleta« i globalni sustav društvenih referencija utemeljen na postojećim institucijama buržoaskog društva, njihovoj vlasti i moći. Romanesknii junaci i junakinje izražavaju dinamizam i energiju poduzetničke buržoazije, njihove avanture govore o onome čemu mogu težiti, kamo mogu smijerati, što mogu postati. Sudbina glavnih likova estetska je transpozicija i stilizacija individualnog ili kolektivnog sudjelovanja u gradnji jedne realnosti koja je toliko izazovna i obećavajuća da potiče invenciju i poduzimljivo svladavanje neizvjesnosti.

U djelima engleskih romanesknihi autora najrječitije dolazi do izražaja poimanje kolonijalnih područja kao egzotičnih, »naših« prostora na kojima se može vladati, nešto »slobodno« otpočeti ili, ako treba, ugušiti oružani i politički otpor domorodaca. »Roman daje eminentan prilog takvom osjećaju i stajalištu...i on je postao središnjim elementom jednoulmja, službenim svjetonazorom« (Said, 2000:128). Na njemu se može najzornije pokazati kako su čak i autori koje Said kvalificira kao »antiimperijaliste« podlegli određenom vidu etnocentrizma te pridonijeli nametanju **zapadne vizije nezapadnog svijeta**. Koloniziranima nisu »dali riječ« kao da oni, po nekoj vrsti prirodnog zakona, nemaju što ni reći. Do sredine 20. stoljeća zapadni se pisci (Dickens, Austen, Flaubert, Camus) obraćaju isključivo zapadnoj publici. Tako postupaju čak i onda kada evociraju i koriste osobe, mjesta i situacije povezane s prekomorskim, od Europljana osvojenim teritorijima. Nisu bili kadri »uspostaviti vezu između besramne okrutnosti ropstva, kolonijalističkog i rasističkog tlačenja ili imperijalističke dominacije i poezije, literature, filozofije društva koje se stoljećima izvrgava vlastitom ruglu« (Said, 2000:107). »Periferija« postoji samo u odnosu spram »centra«. Ona nikada nije autonomni subjekt nego neka vrsta **bezimene**, neiskazane realnosti. U najboljem je slučaju svojevrsni **dekor** za nevolje »zapadne svijesti«.

Povijesničari kulture, a pogotovo profesori književnosti, odnose se prema toj činjenici kao da ona nije konstitutivni element zapadne književne svijesti. Oni ne uočavaju ni mnoge druge zajedničke elemente zapadnih fikcionalnih djela, historijskih tekstova i filozofskih rasprava, kao što su, primjerice, **geografske referencije** i konotacije koje im se pridaju. Uvijek je na prvom mjestu autoritet europskog promatrača: putnika, pregovarača, znanstvenika, povijesničara, romansijera. Potom slijedi

hijerarhizacija prostora, što znači da se pokazuje kako metropolitanski centar i njegova ekonomija počivaju na sustavu teritorijalne kontrole i prekomorske ekonomske eksploatacije te na primjerenom sociokulturnom sklopu. Bez njih bi bilo nemoguće održati stabilnost i prosperitet u vlastitoj zemlji (*at home*). U tom je smislu osobito ilustrativan stav što ga u svojim **Načelima političke ekonomije** iznosi J. S. Mill: »Te daleke zemlje koje posjedujemo nipošto ne možemo promatrati kao predjele već ponajprije kao vanjske uspostave poljoprivrede ili tvorničke prerade, povezane s važnijim predjelima. Naše kolonije na Antilima, primjerice, ne mogu se smatrati predjelom u posjedu neke posebne proizvodne sile... One su mjesto gdje je Engleska odlučila izgraditi svoju tvornicu šećera, kave i drugih intertropskih proizvoda« (Mill, III, 1965:693). Millovo je poimanje stvari u biti glas posjednika, bezdušnog bijelog gospodara, naviknutog da »previđa« realnost, rad i patnju milijuna robova deportiranih preko Atlantika i svedenih na najniži status robe u korist vlasnika.

Pa ipak, koliko god bili ilustrativni, Millovi su doktrinarni stavovi odviše izravni i stoga manje zanimljivi od »zagonetne« romaneskne imaginacije u kojoj se gotovo ista ideološka uvjerenja majstorski isprepliću s vrhunskim estetskim umijećem proznog diskursa, pa ih je moguće otkriti jedino skrupuloznim kritičkim iščitavanjem teksta. U takvom iščitavanju romaneski tekst nije samo čista estetska tvorba nego kulturno-povijesni materijal za sociološku, filozofskopolitičku, politološku, antropološku i kulturološku analizu. Saidova metoda, u tom pogledu, nije puka i disciplinarna književna komparatistika nego **kompleksni komparativizam** koji obuhvaća sve navedene analitičke matrice. U toj ga je kompleksnosti, barem sa stajališta sociološke konceptualizacije, teško i slijediti, ali je njegov osnovni naum toliko jasan da ga, žrtvujući obilnu književno-povijesnu argumentaciju, možemo prikazati pribjegavajući tipološki naj-reprezentativnijim primjerima. A to su, nedvojbeno, književni primjeri sadržani u djelima Josepha Conrada, Rudyarda Kiplinga i Alberta Camusa. U djelima svih navedenih pisaca strukture pripovijedanja povezane su s idejama, konceptima i iskustvima na koja se oslanjaju.

Conradova je slika Afrikanaca proizašla iz goleme biblioteke o »afrikanizmu« kao i iz osobnog autorova iskustva. Bitno je, međutim, to da su Conradovi dojmovi o Africi ipak pretežno nastali pod utjecajem znanja i spisa o tom kontinentu. Njegov roman **U srcu tame**, koji je izvršio fascinantan utjecaj na čitateljstvo i potaknuo brojna »čitanja i slike«, rezultat je stvaralačke interakcije dojmova o tim spisima, zahtjeva i konvencija pripovijedanja te vlastitog autorova genija i njegove osobne povijesti (Runcini, 1980: 208-210). Bilo bi pogrešno ustvrditi da ta iznimno bogata mješavina odražava Afriku ili neko iskustvo Afrike. Ono što u tom djelu susrećemo jest politizirana, ideološki saturirana Afrika, Afrika koja je zbog posve određenih ciljeva »imperijalizirana« pa je, prema tome, bila predmetom raznovrsnih ideja i interesa a ne samo trenutačnog literarnog doživljaja. Roman **U srcu tame**, sa svojom slikom Afrike, nije samo literaturna nego organska sastavnica podjele Afrike, koja je bila u punom jeku upravo u trenutku kada je on pisan. Conrad je doduše oštro kritizirao belgijski kolonijalizam, ali to se ne podudara baš uvijek s njegovim romansiranim porukama. A čitanje romansjerskog teksta kao što je **U srcu tame** mnogima je bilo jedino i najodređenije iskustvo Afrike. U tom ograničenom smislu ta se knjiga uklapala u europsko nastojanje da se Afrika održi, promisli i pripitomi. »Predočiti Afriku značilo je stupiti u borbu za Afriku, borbu koja je nedjeljiva od kasnijih zbivanja: otpora, dekolonizacije i njezina nastavka« (Said, 2000:120).

Bez obzira na svoju čudesnu kompleksnost, djela kao što je *U srcu tame* svojevrsni su destilati, simplifikacije i autorski uvidi koji ni izdaleka nisu tako kaotični i složeni kao što je to realnost sama. Kako bi što izravnije zahvatio ta teška pitanja Conrad je ponudio iznimno sugestivan pristup. Njegov romaneskni lik Marlow oštromno suprotstavlja rimske i moderne kolonizatore, pri čemu dolazi do izražaja osebujna isprepletenost moći, ideološke energije i praktičnih motivacija koje karakteriziraju europski imperijalizam. Stari Rimljani, kako kazuje Conradov Marlow, nisu bili kolonizatori. Njihova se uprava sastojala jedino u iscrpljivanju stanovništva. Oni su jednostavno osvajali, i to je sve. Za razliku od Rimljana koji su se oslanjali na голу silu, moderne Europljane krasi i spašava **efikasnost** odnosno **religija efikasnosti**. »Ako poblizje promotrimo, osvajanje zemlje, koje se naprosto satoji u tome da se ona otme od onih čija je boja kože drukčija od naše a nos malako plosnatiji, nije osobito privlačno. Ono se može isplatiti samo ako slijedi neku ideju. Vodeću ideju. Ne sentimentalni izgovor nego ideju i nesebično vjerovanje u tu ideju – nešto čemu se može pokloniti, čemu se mogu prinijeti žrtve...« (Said, 2000:121).

Conrad u romanu poručuje da moderni europski kolonizatori, za razliku od »rinskog sirovo-brutalnog načina« i neiskupive »belgijske gramzivosti«, mogu računati i na vlastito spasenje i iskupljenje. Oni naime ne moraju sučelice gledati posljedice svojih djela. Logika efikasnosti, totalne eksploatacije zemalja i pučanstava pošteđuje ih i spašava od tog izravnog sučeljenja. Teritorij i stanovnici potpuno su integrirani u njihovu vladavinu, kao što je posve integrirano i ljudstvo metropola dok djelotvorno zadovoljava svoje zahtjeve. Iskupljenje je još više od toga jer spašava njihovo vrijeme i njihov novac. Ono je trajna samoopravdavajuća konstrukcija jedne ideje ili misije. Riječ je o zamašnoj i sveprisutnoj konstrukciji koja se pobožno poštuje i koja se više ne preispituje jer daje privid samorazumljivosti, iskupljenosti. To znači da Conrad u isti mah zahvaća dva različita ali blisko povezana aspekta imperijalizma: ideju da se on temelji na moći prigrablivanja nekog teritorija i nastojanje da se ta ideje prikrije i zamuti stvaranjem mehanizama samoopravdavanja, autoriteta koji samog sebe utemeljuje i veliča kako bi se postavio između nositelja imperijalizma i njegove žrtve. Odatle slijedi nimalo paradoksalna tvrdnja da je riječ o piscu koji je u isti mah »imperijalist« i »antiimperijalist«. Progresist je kad bez bojazni i milosti pokazuje da je prekomorska dominacija »pokvareni« pothvat koji se pokriva iluzornim opravdanjima, a duboko je reakcionaran kad odobrava stajalište da su Afrika ili Južna Amerika možda imale svoju povijest i nezavisnu kulturu, koje je imperijalizam nasilno poremetio ali na koncu i pobijedio. Tom svojom dvodimenzionalnošću Conradovo stvaralaštvo svjedoči da je roman institucija dubinski povezana s buržoaskim društvom. On slijedi nastupanje osvajačke buržoazije i ta je njegova funkcija, barem kad je riječ o Velikoj Britaniji, otpočela s kulturnim romanom D. Defoea *Robinson Cruso*, čiji glavni protagonist zasniva novi svijet i njime vlada u ime Engelske i kršćanstva. Taj je roman eksplicitno srastao s ideologijom ekspanzije, a svojim je stilom i oblikom izravno povezan s pripovijestima o istraživačkim pothvatima 16. i 17. stoljeća, koji su postavili temelje kolonijalnim imperijima.

Po tipičnosti imperijalne imaginacije nimalo ne zaostaje ni R. Kipling, što osobito dolazi do izražaja u njegovu romanu *Kim* i, nešto slabije, u novelama (primjerice, *Knjiga o džungli*) i drugim romanima (*Odvažni kapetani*, *Svjetlost koja se gasi* i *Stalky* i *Cie*). Kiplingova djela, za razliku od Conradovih, ne krasi naročiti ironijski naboj, tehnička suptilnost i dvosmislenost, ali ona s vrlo rano osvojila široku publiku.

Dok je Conradovo poimanje imperijalizma usredotočeno na Afriku (*U srcu tame*), Južna mora (*Lord Jim*) i Južnu Ameriku (*Nostromo*), Kiplingova se najvažnija djela odnose na Indiju, teritorij o kojemu Conrad nikada nije pisao. Krajem 19. stoljeća Indija je bila najprostraniji, najpostojaniji i najprobitačniji među britanskim kolonijalnim posjedima. Od dolaska prve engleske ekspedicije (1608) sve do britanskog odlaska (1947) ona je silno utjecala na život u Velikoj Britaniji, na trgovinu i razmjenu, industriju i politiku, ideologiju i rat, kulturu i imaginarnu sferu općenito. O njoj je pisao impresivan broj britanskih autora (William Jones, Edmund Burke, William Makepeace Thackeray, Jeremy Bentham, James i John Stuart Mill, lord Macauley, Harriet Martineau), ali je Kiplingov prinos eminentno sudjelovao u nastojanju da se definira i pojmi značenje Indije za britanski imperij u njegovoj zreloj fazi. Kipling nije samo pisao o Indiji nego je **tamo** i boravio jer mu je otac bio profesor u britanskoj Indiji, pa je odatle crpio iskustva i doživljaje koji su važni kako za njegovu biografiju tako i za univerzum njegove literarne kreacije. Said se ne slaže s tumačima koji drže da Kipling o Indiji piše kao bezvremenom, nepokretnom, »bitnom«, gotovo poetičnom mjestu. Ako je Indija za Kiplinga »vječno mjesto«, onda je ona takva samo zbog toga što ju je pisac tako želio vidjeti. On zapravo u Indiji vidi teritorij kojim tristo godina vlada Velika Britanija i na kojemu se upravo počinje javljati antikolonijalna agitacija koja će svoj vrhunac dosegnuti za vrijeme dekolonizacije i uspostave nezavisnosti.

Kad Saidovom optikom čitamo Kiplingova **Kima** moramo imati na umu dvije činjenice. Prije svega, on je, htjeli ne htjeli, pisan s **vladajućeg stajališta bijelog čovjeka** u koloniji i masivnog kolonijalnog sustava čiju se ekonomiju, funkcioniranje i povijest praktički promatralo kao **prirodnu** pojavu. Nesporni je imperij u biti Kiplingov postulat. Na jednoj je strani bijela kršćanska Europa, njezine pojedine zemlje (ne samo Velika Britanija i Francuska, nego Nizozemska, Belgija, Njemačka, Italija, Rusija, Portugal, Španjolska) koje kontroliraju glavninu zemaljske kugle, a na drugoj pak golema raznovrsnost podređenih i zavisnih zemalja i rasa. Pored toga, valja imati na umu da je Kipling bio »povijesno biće« i veliki umjetnik. **Kim** je napisan u posve određenom razdoblju njegove karijere, u trenutku kada se odnos između Britanaca i Indijaca mijenjao. To je bio trenutak »imperijalne zrelosti« (»doba imperija«) ali i razdoblje kada je u Indiji već dosta uznapredovala dinamika odlučnog opiranja stranoj vladavini (1885. godine stvorena je Kongresna stranka) i kada je dominantna kasta britanskih vojnih i civilnih funkcionara mijenjala svoj odnos prema narastajućem otporu. »Britanci i Indijci evoluirali su zajedno i odvojeno. Imali su zajedničku i međuzavisnu povijest u kojoj su ih animoziteti, suprotnosti i simpatije razdvajali i približavali« (Said, 2000:205). **Kim** je istodobno kompleksno romaneskno djelo i vrlo poučan element cijelog tog zbivanja. U toj anglo–indijskoj situaciji Kipling nije bio neutralni promatrač nego autor iz »prvog plana«.

U zapletu njegova romana i dogodovštinama njegova glavnog lika (Kimball O'Hara), koje katkad daju snažan dojam odvojenosti od politike i povijesti, Said ipak razotkriva »globalni« politički cilj: britansku vladavinu nad Indijom i drugim kolonijalnim posjedima. Iz Kimova prijateljevanja s tibetanskim svećenikom i mudracem (*lama*) on, u krajnjoj liniji, interpretativno iščitava odnos **nadređenosti i podređenosti**. Lama je doduše duhovni guru, biće koje drugima pomaže da ostvare zadovoljstvo i mir, ali on ipak mora dopustiti da ga vodi Kimova mladost i duh. Starac čak eksplicitno priznaje »apsolutnu religioznu potrebu za Kimom« (Said, 2000:210). Kim mu je neka vrsta spasitelja. »Dijete, kaže na jednom mjestu lama, tvoju sam snagu doživio kao što

stablo živi od vapna na novome zidu« (Said, 2000:210). Kim je prepun ljubavi za svoga gurua, priznaje starcu da mu je potreban »za mnoge stvari«, ali on nikada ne napušta svoju zadaću u »Velikoj Igri«. Kipling je, prema Saidovoj ocjeni, pokazao kako se majstorski, s razumijevanjem pa i simpatijom, može ući u »druge svjetove«, u »kožu drugih«. Ali njegov Kim nikada ne zaboravlja da je nepobitan dio britanske Indije. Velika se igra nastavlja i Kim u njoj sudjeluje bez obzira na sve lijepe parabole koje mudri lama izriče kako bi na svoj način izrazio podređenu ulogu koju mu je dodijelio tvorac romana. Kim je nedvojbeno remek djelo svjetske književnosti, no nikada se ne smije jednostrano ispustiti iz vida ono što taj tekst povezuje s povijesnom zbiljom tog vremena koju je Kipling izbliza promatrao i strastveno proživljavao. Romanesknii junak Kim u doslovnom je smislu **sastavnica imperija**.

Said je osobito strog prema Albertu Camusu kojemu prigovara da nije imao hrabrosti poput Franza Fanona (antikolonijalnog borca, psihijatra, socijalnog teoretičara, sociologa alžirske revolucije, pisca **Prezrenih na svijetu**) i Aiméa Césairea, slavnog afričkog pjesnika koji je lirskim jezikom možda najdublje izrazio turobnu zblju kolonijalnog imaginarija. Camus je interpretiran kao paradigmatičan izraz francuskog imperijalnog iskustva. Ta vrsta interpretativnog pristupa može djelovati zapanjujuće i iritantno na sve one koji Camusa nikada nisu čitali ni tumačili iz tog problematskog kuta. Međutim, Said nije od onih koji izriču generalne sudove bez primjerene argumentacije. On analizira specifičnu genezu »francuskog imperijalnog iskustva« i pokazuje kako ona tvori **kulturnu osnovu** intelektualnosti koja, možda i ne htijući, zaboravlja uvriježeno odnošenje prema drugima, onima u koloniji. U toj genezi posebno važno mjesto zauzima francusko–pruski rat (1870) koji je izravno potaknuo uspon francuskih geografskih društava. Geografska znanja i istraživanje zadobivaju osobitu važnost i postaju nerazdvojnim momentom kolonijalnog diskursa i osvajanja. Na Drugom Međunarodnom kongresu geografskih znanosti, kojoj je prisustvovao i tadašnji predsjednik Republike, admiral La Ronciere Le Noury izjavljuje: »Gospodo, providnost nam nalaže obvezu da upoznamo Zemlju i da je osvajamo. Taj je vrhovni nalog neodložna zadaća upisana u našu umnost i naše djelovanje. Geografija, ta znanost koja nadahnjuje tako lijepu predanost u ime koje su prinesene brojne žrtve, postala je filozofijom Zemlje« (Murphy, 1968:25).

No ta rječita pojedinost ne objašnjava baš sve. Valja imati na umu i druge, tome komplementarne povijesno–kulturne činjenice, zanimljive i za promišljanje uloge socijalnih znanosti. Sociologija (pod utjecajem G. Le Bona), psihologija (pod utemeljiteljskom egidom Leopolda de Saussurea), povijest i, dakako, antropologija – sve su te discipline silno napredovale u desetljećima nakon 1888. godine, a neke su od njih ostvarivale pravi procvat na međunarodnim kolonijalnim kongresima (1889, 1894. itd.) ili posebnim skupovima (Međunarodni kongres kolonijalne sociologije 1890, Kongres etnografskih znanosti 1900). Neka su svjetska područja postala predmetom eruditske **kolonijalne pozornosti**. Stara »ideološka teorija« asimilacije, nastala iz Francuske Revolucije, doživjela je slom, a nadomještaju je teorije rasnih tipova (Le Bonova podjela na primitivne, inferiorne, osrednje i superiorne rase), filozofske teorije o »pukoj sili« (Ernest Seillere), sistematizacije kolonijalne prakse (Albert Sarraut, Pierre Leroy–Beaulieu) i teorije o načelu dominacije (Jules Harmand). Te su intelektualne tvorbe počele voditi francusku imperijalnu strategiju. Polazilo se od stajališta da domoroce i njihove zemlje ne treba promatrati kao »entitete« koje je moguće »pofrancuziti« nego kao **posjede**. Nametalo se uvjerenje da su njihova obilježja nepromjenjiva

te da ih stoga valja držati u odvojenosti i podložnosti, što naravno nije isključivalo određenu »civilizacijsku misiju«. Stoga se francuska uloga u Alžiru, Senegal, Mauritaniji ili Indokini očitovala kao neka vrsta »hijerarhijskog partnerstva«.

Iz tih, okvirno naznačenih pretpostavki, može se pristupiti i postkolonijalnom čitanju Camusova književnog opusa. Taj je opus pogodan za takvu interpretaciju jer se u njemu isprepliću biografski, književno-estetski i idejni motivi. Camus je u francuskom Alžiru rođen i »tamo« je odrastao. Said konstatira da je njegov angažman u borbi protiv FNL (Fronta Nacionalnog Oslobođenja) bio pitanje života ili smrti. Gledano čisto književno-estetski, u žarištu je njegova interesa **pojedinaac u društvenim okolnostima**, o čemu evidentno svjedoče **Stranac, Kuga i Pad**, koji se bave vrijednostima samosvijesti, deziluzionirane zrelosti i moralne strogosti u zlim vremenima. No metodološki se postavlja pitanje **geografskog okvira**, jer Camus izabire Alžir iako se obraća Francuskoj, osobito onoj u doba nacističke okupacije. Said je sklon mišljenju da mnogi elementi Camusova djela (recimo, suđenje Mersaultu) predstavljaju prešutno ili nesvjesno **opravdavanje** odnosno **ideološko** uljepšavanje francuske vladavine u Alžiru. Nadalje, suprotno onima koji drže da je Camus želio izraziti »tragičnu nemoć francuske svijesti spram europske krize«, istina je to da on govori o francusko-alžirskim odnosima. Pritom uglavnom zanemaruje povijest koju Alžirac, svjestan svakodnevne prisutnosti francuske vlasti, nikada ne bi mogao smetnuti s uma. Camusove tvrdnje i pretpostavke o Alžiru valja stoga usporediti s alžirskom pisanom poviješću nakon stjecanja nezavisnosti, jer se samo tako može razumjeti sukob između alžirskog nacionalizma i francuskog kolonijalizma. Samo se na taj način može »deblokirati« ono što Camusovo djelo prikriva. Napokon, Camusovi su romani ogledalo »tekstualne gustoće« i strpljivog građenja detalja tako da čitatelji uopće ne zapažaju tematsku važnost »alžirskog okvira«. Ispada kao da je on posve slučajan i da nema nikakve veze s teškim moralnim problemima koji ga prožimaju. Ti se problemi unisono tumače kao »parabole ljudske sudbine«. To je nepobitno, ali je nepobitno i to da Mersault (glavni junak **Stranca**) ubija Arapa i da taj Arap nema ni imana ni osobne povijesti, da je to stvorenje bez oca i majke. I u **Kugi**, koja govori o tome kako arapsko stanovništvo (u Oranu) masovno umire od te opake bolesti, Arapi ostaju bezimena bića.

Camusov stav prema arapskom nacionalizmu i alžirskoj nezavisnosti bio je do kraja kritički intranzigentan. Tu intranzigentnost Said potkrijepljuje jednim navodom iz piščevih Eseja, objavljenih 1965. godine. Camus ovako rasuđuje: »Kad je riječ o Alžiru, nacionalna je nezavisnost čisto strastvena formula. Nikada još nije postojala alžirska nacija. Utoliko bi Židovi, Turci, Grci, Talijani, Berberi imali pravo zahtijevati vođenje te virtualne nacije. Arapi danas sami po sebi ne tvore cijeli Alžir. Posebna važnost i starost francuskog naseljavanja dovoljni su da stvore problem koji se ne može usporediti ni sa čime u povijesti. Alžirski su Francuzi domoroci u jednako snažnom smislu riječi. Treba dodati da čisto arapaki Alžir ne bi mogao dospjeti do ekonomske nezavisnosti bez koje je politička nezavisnost puka obmana. Koliko god bilo nedostatno, francusko je nastojanje takvog domašaja da ga ni jedna zemlja ovog trenutka ne bi preuzela na svoja pleća« (Camus, 1965:005-938).

Camusovi književno-estetski i esejistički stavovi o »geografiji Alžira« krajnje su tvrdi, njegovi zahtjevi koji se na to odnose nisu sporadični nego imaju **ontološki primat**. U njegovim novelama i romanima na destiliran se način očituju tradicije, strategije i diskurzivni jezici francuskog prisvajanja Alžira. Oni su krajnji izraz te

»zamašne strukture osjećaja« i metropolitansko preoblikovanje kolonijalne istine koja se sastoji u činjenici da kolon, čija je osobna povijest neizbrisivo povezana s tim »južnim francuskim departmanom«, piše za francusku publiku i svjedoči o nataloženoj tradiciji njezina negdašnjeg imperijalnog imaginarija. Tako raščarani Camus, čiji se **Stranac** običnom čitatelju nadaje kao izraz univerzalnosti slobodne ljudske egzistencije, prema Saidovu mišljenju istodobno igra ulogu **agenta tlačiteljske kulture**. On naime zagovara slobodnolebdeći ethos univerzalizma i humanizma, što je zacijelo veličanstveno, ali taj je ethos uvijek i presudno nadmoćan njegovim romanesknim opisima lokalne geografije i karakteristika francuskog Alžira, koji nikada ne dovodi u pitanje. Drugim riječima, Camus nije predstavnik »europske svijesti« nego **zapadne dominacije nad neeuropskim svijetom**.

NASLJEĐE IMPERIJALIZMA U DOBA GLOBALNE MEĐUPOVEZANOSTI

Prokazujući tu dominaciju, izvodeći je iz komparativne i kontekstualne analize obilja književnih činjenica, Said je u biti napravio jedan relevantan teorijsko–sociološki zahvat. Književnokomparativnom historizacijom imperijalizma on želi skrenuti pozornost na današnje, sasvim aktualne probleme, na prisutnost svjetske vladavinske tradicije u suvremenom kontekstu. Imperijalizam nije završeno povijesno poglavlje, dekolonizacija i veliko rastakanje klasičnih imperija nisu ga pretvorili u puku »prošlost«. Ostavio je u nasljeđe brojne odnose koji, primjerice, Alžir stalno povezuju s Francuskom ili Indiju s Velikom Britanijom. Veliki broj muslimanskog stanovništva, prispjelog sa starih kolonijalnih teritorija, danas živi u Europi. Njemačka, Italija i Skandinavija također se sučeljavaju s pritiscima migracija koje su uglavnom rezultat imperijalizma i kolonijalizma. Trijumf Sjedinjenih Država koje su, nakon svršetka hladnog rata i raspada Sovjetskog Saveza, ostale jedinom supersilom, doveo je do strukturiranja novih odnosa snaga u svijetu, što se moglo naslutiti već šezdesetih i sedamdesetih godina.

Said dijeli mišljenje onih autora koji drže da je imperijalizam i dalje nedvojbeno moćna snaga u ekonomskim, vojnim i političkim odnosima, snaga koja podređuje nedovoljno razvijene i nerazvijene, ali ne prihvaća »jezik gigantizma i apokalipse« koji predskazuje njegov neumitni kraj. On ne odobrava taj apsolutni, deterministički i obeshrabrujući tip rasuđivanja koji se učestalo očituje u izrazima »razvoj u svjetskim razmjerima«, »svjetski kapitalistički sustav«, »razvoj i nerazvijenost«, »imperijalizam i ovisnost«, »struktura ovisnosti«, »imperijalizam i siromaštvo«. To je dobro poznati repertoar izraza ekonomije, političkih znanosti, povijesti i sociologije, koji više govori o pripadništvu nekoj teorijskoj školi nego o stvarnom svjetskom poretku.

U toj Saidovoj konstataciji nije teško prepoznati dominantnu struju **razvojnih teorija** šezdesetih i sedamdesetih godina, kojima on, bez obzira na temeljnu kritičku žaoku, priznaje značajne kulturne implikacije (Martinussen, 1997; Hutton/Giddens, 2000). Uprkos svom apokaliptičkom i obeshrabrujućem tonu one su pridonijele da se rasprava o imperijalizmu ne ugasi te da se otvori novo poglavlje mišljenja koje postkolonijalnu situaciju promatra u sklopu **globalizacije**. A to je situacija u kojoj moćni postaju sve moćniji i bogatiji a slabi sve slabiji i siromašniji. I dalje je na djelu središnji problem Sjevera i Juga, ali Said se priklanja onim analitičarima koji, poput Noama Chomskog, izruguju »mandarinske ekspertize« i prebacuju težište na kritičku vivisekciju **američke i zapadne moći** (Beaud, 1999; Said, 2000:396–464). Američki je eks-

panzionizam načelno ekonomski, no on dobroano ovisi o neumorno ponavljanim **kulturnim ideologijama i idejama** samorazumijevanja i propagiranja Amerike i amerikanizma. U novim se okolnostima potvrđuje vrlo stara istina da ekonomski sustav, jednako kao nacija i religija, ne živi samo »od kruha« nego i od vjerovanja, vizija i snova. Danas je već posve evidentna monotonija obrazaca, izraza i teorija koje se generacijama izriču kako bi se »opravdale teške odgovornosti« Sjedinjenih Država u svijetu. No već i američki istraživači upozoravaju da je taj »odgovorni moralizam« prepun jednostranosti, da je odnos između Amerike i njezinih pacifičkih ili dalekoistočnih sugovornika (Kine, Japana, Koreje, Indokine) bremenit rasnim predrasudama, neočekivanim izljevima interesa i snažnim pritiscima na teritorije koji su geografski i intelektualno udaljeni tisućama kilometara.

Klasična imperijalistička hegemonija počivala je na spoju **moći i legitimnosti**, pri čemu je prva važila u području **izravne dominacije** a druga u **kulturnoj sferi**. Ono što tvori distinktivnu značajku »američkog stoljeća« jest kvalitativni skok u domašaju **kulturnog autoriteta** (Holton, 2001:140-152; Michaud, 2001). On je prije svega proizašao iz dosad nezabilježenog rasta aparata difuzije i kontrole **informacija**. Mediji su žarište »unutrašnje kulture« pojedinih zemalja i zato ekstenzija medijske moći polučuje izravne učinke na »unutrašnja stanja«. Prije jednog stoljeća europska je kultura bila povezana s fizičkom prisutnošću bijelog čovjeka kao vladatelja, a danas je na djelu **međunarodna medijska prisutnost** koja, sve do podsvijesti, ovladava fantastičnim brojem ljudskih subjekata (Castells, 2000-53-74). Shvaćen u toj svjetskoj perspektivi, izraz **kulturni imperijalizam** što ga je svojedobno skovao francuski ministar kulture Jack Lang, doista dobija puno značenje. U Langovom razumijevanju taj se izraz odnosio samo na Ameriku, a Said ga koristi kao značajku cijeloga Zapada i, posebno, Amerike. Ona je glavna meta njegove kritike, najjasnije izražene u tvrdnji da se u američkom javnom prostoru još nije razvio nikakav diskurs kojim bi se nadišla poistovjećenost **mišljenja i moći**. Zvuči paradokslano, ali je činjenica da SAD, sa svojih 6% svjetskog stanovništva, agresivno polaže pravo na potrošnju 30% energija našeg planeta.

To je činjenica ekonomske moći, ali ona je istodobno sastavnica jednog **kulturnog mentaliteta** koji opravdava njezinu »normalnost«. Sastavnica je tog mentaliteta i »kulturni rat« koji se u Americi već desetljećima vodi protiv Arapa i islama. On ima karikirane prizvuke prizemnog rasizma koji sugerira da su svi Arapi i muslimani teroristi i šeići te da cijelo to područje može služiti samo profitu ili ratu. Čak ni u konjunkturi naglašenog veličanja **multikulturalizma** nisu se pojavile relevantnije ideje koje bi priznale da to područje ima svoju povijest, kulturu, društvo. Umjesto toga, tržište je preplavljeno bujicom brzinskih trivijalnih tekstova što ih pišu novinari, šireći dehumanizirajuće klišeje iz kojih proizlazi da su svi Arapi »neka od varijanti Saddama«. U svojim odnosima prema Srednjem Istoku Sjedinjene su se Države generacijama stavljale na stranu tiranije i nepravde. Službeno nisu podržavale nikakvu borbu za demokraciju, prava žena, laicizam, manjinska prava. Sve su washingtonske administracije pripomagale »susretljive i nepopularne klijente«, ignorirale težnje malih naroda da se oslobode od vojne okupacije i subvencionirale njihove neprijatelje. Sjedinjene su Države (zajedno s Francuskom, Velikom Britanijom, Kinom, Njemačkom i drugima) poticale neobuzdani militarizam i u tom području prodavale goleme količine naružanja, potpomažući ekstremizam koji bi bio sposoban da se suprotstavi ekstremizmu Saddama Husseina.

Žalosno je, ali ne i začuđujuće, da ta »faktografija moći« uglavnom ostaje bez ozbiljne kulturne kritike. U sveopćem trendu specijalizacije intelektualnog života ideja Juliene Bende o »funkciji klerika« (intelektualca) doživjela je potpuno potonuće. Intelektualci zaokupljeni politikom interiorizirali su norme države koja ih »poziva u glavni grad« i postaje njihovim mecenom. Razumije se da to najčešće dovodi do napuštanja ili odbacivanja kritičkog duha. Intelektualci koji se, po svojoj funkciji u kulturnom pogonu, bave vrijednostima i načelima (književnici, filozofi, povjesničari) situirani su na sveučilištima, tim »svetištima utopije i raznolikosti«, čiji ambijent umrtvljuje motive ofenzivnog duha. Njihovim stilom vlada odbojni žargon, a »sekte« kao što su postmodernizam, analiza diskursa, »nova povijest«, dekonstrukcija, neo-pragmatizam oblikuju intelektualni život kao svojevrсну stratosferu. Nepodnošljiva ih lakoća oslobađa od tegoba povijesti i individualne odgovornosti. Gotovo nikakvu pozornost ne poklanjaju javnim poslovima i javnom diskursu. Rasizam, siromaštvo, uništavanje okoliša, bolesti – sve je to prepušteno medijima i izbornim kampanjama. No nije sve tako crno i bezizgledno. Said zapaža da se u novije vrijeme zbivaju stanoviti pomaci, da se pristupa demistifikaciji svih kulturnih konstrukata (»naših« i »njihovih«). To je novi trend i potreba na koju su sugestivno upozorili neki istraživači, kritičari i umjetnici. U tom je pogledu paradigmatična **Metapovijest** Haydena Whitea, gdje se dokazuje da je svako povijesno pismo prije svega određeno pismo. Ono se figurativno izražava u retoričkim tropima predočavanja, u metonimiji, metafori, alegoriji i ironiji čiju metadiskurzivnu stvarnost valja istražiti i prokazati. Said se s uvažavanjem odnosi prema idejama Lukacsa, Frederica Jamesona, Foucaulta, Derride, Sartrea, Adorna i Benjamina, koje nam pomažu da u tim »mehanizmima pisma« odgonetnemo stvarne odnose moći i kulturne hegemonije. S posebnim respektom izdvaja Gramscija, zbog njegovih »briljantnih« razmatranja o pitanjima Juga i poimanja kulture kao dugotrajnog procesa (*sub specie aeternitatis*), te Raymonda Williama, kojemu se obraća kao bliskom prijatelju i najmarkantnijem utemeljitelju i predstavniku britanskih socio–kulturnih studija. On ipak drži da su čak i ti dosljedni metropolitanski teoretičari, kao i njihovi sljedbenici, »golemom pukotinom« odvojeni od prošlog i sadašnjeg imperijalnog iskustva. Zanimarili su naime doprinose imperija »umijećima promatranja« i opisivanja, oblikovanju disciplina i teorijskog diskursa. Nitko od tih teoretičara nije uočio konvergenciju između njihovih vlastitih uvida i osloboditeljske energije proizašle iz kulturnog otpora trećega svijeta. Od tog ograničenja pati čak i jedan Williams čijem se djelu inače divi i od kojeg je »mnogo naučio«. U djelu toga autora, kao i u radovima većine istraživača, središnje mjesto pripada ideji da se engleska literatura bavi samo Engleskom.

Danas, kada je tako intenzivno pokrenuto pitanje identiteta i »rata oko granica«, vrlo mali broj teoretičara, bez obzira na baštinjenu idejnu tradiciju i orijentaciju, doista razumije o čemu se tu radi. Pretežno se tom identitarnom »ratu oko granica« pristupa esencijalistički. »Afrikanca se afrikanizira, Orijentalca orijentalizira, Zapadnjaka pozapadnjuje, Amerikanca amerikanizira, i to u beskonačnost bez alternative« (Said, 2000:432). A to je zapravo model nasljeđen iz epohe klasičnog imperijalizma i njegova sustava kojemu se, kako izgleda, ne može suprotstaviti nikakva djelotvorna opreka. Među svim mogućim teorijskim pogledima, djelotvornoj i alternativnoj istini stvarno je najbliže ono što zagovara Immanuel Wallerstein koji govori o **antisistemskim pokretima** kao posljedicama »historijskog kapitalizma« (Wallerstein, 1983:65). I doista, posljednjih su se godina pojavili ti »zakašnjeli pokreti« koji su donekle vratili hrabrost pukim pesimistima (demokratski pokreti) »prekograničnih« aspiracija, različiti socijalni

odnosno kulturni pokreti u Sjevernoj i Južnoj Americi, pokreti oslobođenja žena itd). Bez obzira na svoje »taktičke i logističke« slabosti, ta nastojanja, koja su još daleko od neke opće teorije, djeluju u smjeru zajedničke teorijske usredotočenosti na promjenu imperijalno komponirane svjetske zbilje. Posve je očigledno da suvremene promjene i nove ekonomske i sociopolitičke konfiguracije treba prilagoditi zadivljujućoj među-povezanosti svijeta i čovječanstva.

Iskustva »neposredne povijesti«, bila ona zapadna, istočnoeuropska, japanska ili islamska, uče nas da moramo dospjeti do nove kritičke svijesti, a to je nemoguće bez bitne promjene u poimanju obrazovanja. Ono je od ključne važnosti jer se upravo preko njega prelamaju kako smisleni i opravdani tako i besmisleni i štetni kulturni konstrukti identiteta. Said s tim u vezi kaže: »Zahtijevati od studenata da se zanimaju za svoj identitet, svoje tradicije, svoju specifičnost može im u početku pomoći da imenuju svoje temeljne zahtjeve za demokracijom i pravom na ljudski dostojnu i sigurnu egzistenciju. No valja nastaviti, situirati ih u geografiju drugih identiteta, naroda i kultura, te proučavati kako je u svemu tome, usprkos razlikama, došlo do nadilaženja granica, integracija, uspomena, sukoba« (Said, 2000:457). Takav je tip obrazovanja laboratorij kritičke svijesti protiv monopola jedne kulture i »imperijalizacije« kulturnih istina. Monopol je najgori čimbenik cijelog modernog i postkolonijalnog sklopa razlika i međupovezanosti. Danas, naravno, nismo dospjeli do kraja povijesti, ali zbiljski je važnije pitanje jesmo li dospjeli do kraja monopolizacije povijesti. Očigledno nismo, jer su tendencije te monopolizacije još uvijek na djelu iako je njihov diskurs neodrživ i toliko providan da uvijek mora prizivati u sjećanje argumente »nadmoćne« tradicije i njome tumačenih razvojnih prednosti. Dospjeli smo u situaciju kada se »usklađivanje znanja u umjetnostima i znanostima s novim zbiljskim kontekstom integracija ispostavlja kao neodložni intelektualni i kulturni izazov« (Said, 2000:458). Nitko više nije samo »ovaj« ili »onaj« identitarno omeđeni entitet. Biti Indijanac, žena, musliman, Amerikanac — sve su to etikete koje imaju tek početno značenje. Kad se bolje zagledamo u zbiljski osobni život, sve te etikete postaju nevažne i prevladane pojedinosti.

Tu Said nalazi za shodno poentirati »zasluge« imperijalizma. On je u planetarnim razmjerima »aglomerirao« brojne kulture i identitete. Ali je od svega najgore i najparadoksalnije to da nam je »podario« uvjerenje kako su ljudi samo i isključivo bijelci, crnci, zapadnjaci i istočnjaci. Naravno, budući da su ljudska bića tvorci vlastite povijesti, ona istovremeno stvaraju svoje kulture i etničke identitete, što ostaje kao neiskorjenjivost tradicija, nacionalnih jezika, kulturnih podneblja itd. Samo po sebi to je činjenično neoborivo, ali nema nikakvih razloga, ukoliko nisu posrijedi strah i predrasude, da se te razlike pod svaku cijenu dihotomno razdvajaju, kao da se radi o »posljednjoj riječi ljudskog života«. Opstanak uostalom ovisi o međupovezanosti stvari, plodotvornije je, mada i teže, konkretno i susretljivo misliti o »drugima« a ne isključivo o »nama« samima. No taj zaokret nije lagan. On uključuje ideju da je »post-razvoj nužno pluralan« i iziskuje odricanje od dominacije, etiketiranja i hijerarhiziranja »drugih«. Iznad svega, međutim, taj zaokret pretpostavlja da se prestane ponavljati kako našoj »kulturi«, »našoj« zemlji pripada (ili ne pripada) primat (Latouche, 2001:7). Zaboraviti te klišeje — to je već samo po sebi krajnje ozbiljan posao nove intelektualnosti. Ako postkolonijalna misao, kakvu respektabilno zastupa Edward Said, ima neko doista supstancijalno značenje, onda se ono ogleda u naporu kritičke rekonstrukcije imperijalističke baštine kako ne bi potpala pod doslovno shvaćenu postmodernističku »strategiju zaborava«.

LITERATURA

- Beaud, M. (1999). Présentation. U: Beaud, M. (Ed.). **Mondialisation. Les mots et les choses**. Paris: GEMDEV.
- Bhabha, H. (1994). **The Location of Culture**. London: Routledge.
- Camus, A. (1965). **Essais**. Paris: Gallimard.
- Castells, M. (2000). Information Technology and Global Capitalism. U: Hutton, W. and Giddens, A. (Eds.). **Global Capitalism**. New York: The New York Press.
- Eliot, T. S. (1932). **Critical Essays**. London: Faber and Faber.
- Gjurgjan, Lj. I. (2000). Opozicijska sekularna kritika Edwarda Saida. **Književna smotra**, br. 117.
- Holton, R. (2001). Globalization's Cultural Consequences. **The Annals of The American Academy of Political and Social Science**, Vo. 753.
- Hutton, W./Giddens, A. (2000). **Global Capitalism**. New York: The New York Press.
- Latouche, S. (2001). En finir, une fois pour toutes, avec le développement. **Le Monde Diplomatique**, No. 566.
- Martinussen, J. (1997). **Society, State and Market. A Guide to Competing Theories of Development**. London/New Jersey: Zed Books Ltd.
- Michaud, Y. (2001). **Qu'est – ce que la culture**. Paris: Odile Jacob.
- Mill, J. S. (1965). **Principles of Political Economy, III**. Toronto: University of Toronto Press.
- Murphy, A. (1968). **The Ideology of French Imperialism, 1817 – 1881**. Washington: Catholic University of America Press.
- Negri, A./Hardt, M. (2000). **Empire**. Paris: Exils Editeur.
- Runcini, R. (1980). **Iluzija i strah u građanskom svijetu**. Zagreb: Školska knjiga.
- Said, W. E. (1999). **Orijentalizam. Zapadnjačke predodžbe o Orijentu**. Sarajevo: Svjetlost.
- Said, W. E. (2000). **Culture et impérialisme**. Paris: Fayard/Le Monde Diplomatique.
- Vernet, D. (2000). De l'impérialisme culturel. **Le Monde des livres**, 24. novembre.
- Wallerstein, I. (1983). **Historical Capitalism**. London: Verso.

CULTURAL IMPERIALISM. EDWARD SAID'S CRITICAL VIEWS

Rade Kalanj
Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

Presented are ideas and views of Edward Said, who dedicated the most of his work to the study of culture and imperialism. He is a prominent comparative analyst of Eastern and Western cultures, and a comparative student of literary and aesthetic processes. However, the focus of his interest are connections between the Western culture and the formation of imperialism. He underlines the fact that evident traces of imperialist logic can be discerned even in great novels, written by Western writers who are usually not ridden with ethnocentrism. So, the Western thought has participated in "cultural construction" of the colonial world even in its most representative aesthetic form (novel), thus influencing the formation of the "cultural periphery". By uncovering the traces of this intellectual tradition and pointing at their ideological meaning, Said gives his very specific contribution to the theoretical understanding of development and its contradictions.

Key words: imperialism, culture, comparative method, colonialism, development, "cultural construction"

KULTÜRIMPERIALISMUS. KRITISCHE AUFFASSUNGEN EDWARD SAIDS

Rade Kalanj
Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

Dargestellt werden Gedanken und Auffassungen Edward Saids, der den Hauptteil seines Gesamtwerkes der Erforschung des Verhältnisses zwischen Kultur und Imperialismus widmete. Said ist zugleich ein angesehener vergleichender Analytiker der Kulturen des Ostens und des Westens und ein vergleichender Forscher literarisch-ästhetischer Prozesse. Sein Hauptinteresse richtet sich aber auf den Zusammenhang zwischen der westlichen Kultur und der Gestaltung des Imperialismus. Er zeigt, dass sogar in den großen Romanen der Autoren, die vom Ethnozentrismus frei sind, sich offensichtliche Spuren imperialistischer Logik erkennen lassen. Also hat sich das westliche Denken sogar in seiner repräsentativsten ästhetischen Form (dem Roman) an der "kulturellen Konstruktion" der Kolonialwelt beteiligt und somit zur Gestaltung von Stereotypen über die "Kulturperipherie" beigetragen. Indem er tiefe Spuren dieser intellektuellen Tradition aufdeckt und ihren ideologischen Sinn beleuchtet, leistet Said einen ganz besonderen Beitrag zum theoretischen Verständnis der Entwicklung und ihrer Widersprüche.

Grundausdrücke: Imperialismus, Kultur, vergleichende Methode, Kolonialismus, Entwicklung, "kulturelle Konstruktion"